

Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859–1861)

Yrd.Doç.Dr. Hilmi BAYRAKTAR*

Özet: Kırım Savaşı, Nogay Türkleri için bir dizi trajedinin de başlangıcı olmuştur. Savaş sırasında Osmanlı Devleti'nden yana tavır koyan Nogaylar, savaş sonrasında Rus Çarlığı tarafından yurtlarından sürülmüşlerdir. Osmanlı Devletine sığınmak zorunda kalan Nogaylar iskân edilmek üzere Rumeli, Anadolu ve Suriye'deki eyaletlere gönderilmişlerdir. İskân yeri olarak seçilen vilayetlerden birisi de Adana'dır. Bunun nedeni hem buranın diğer Osmanlı vilayetlerine oranla daha az nüfus yoğunluğuna sahip olması hem de burada verimli arazilerinin bulunmasıdır. Bu bağlamda 1859–1861 yılları arasında Adana Eyaleti'ne 20.511 Nogay yerleştirilmiştir. Bunlardan bir kısmı Ceyhan Nehri boylarına toplu olarak yerleştirilirken, bir kısmı da köylere 1–2 hanevi geçmeyecek şekilde yerleştirilmiştir. Toplu olarak yerleştirilenler kimliklerini koruyabilmişken, karışık olarak yerleştirilenler iskân edildikleri köylerin kimliklerini benimsemişlerdir. Kıpçak bozkırlarında devlet otoritesinden uzak, başına buyruk bir hayat sürmeye alışmış olan Nogaylar, tıpkı göçebe Türkmenler gibi Osmanlı hukukî yapısına uyumda sıkıntı çekmişlerdir. Ancak kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin kendilerinden beklediği faydaları sağlar duruma gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Nüfusu, Nogay, Adana, göç ve iskân

Giriş

Toplumların dinamizmi olan nüfus, devletlerin de en büyük zenginlik kaynağıdır. Ekonomik, sosyal ve kültürel çalışmalarda nüfusu ve niteliklerini dikkate almadan yapılacak değerlendirmelerin fazla bir anlamı olmayacaktır. Bu bağlamda uzun süreli ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlar sonucunda kaybedilen topraklardaki Türk ve sair Müslüman nüfusun göçlerinin çok sık yaşandığı XIX. yüzyıl, Türk tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Zira bu nüfus hareketleri Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve toplumsal yapısını kökünden sarsmıştır. XIX. yüzyıldaki göçleri irdelemeden, bugünkü Türk Devleti'nin ve toplumunun demografik dağılımının doğru olarak tahlil edilmesinin ve anlaşılmasının oldukça güç olacağı kanaatindeyiz. Haddizatında o dönemdeki siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamdaki yoğun değişim, bugünkü

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fak. Tarih ABD / KONYA
hbayraktar27@hotmail.com

Türk toplumunun ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin de şekillenmesini sağlamıştır. Biz burada toprak kayıplarının bir sonucu olarak ortaya çıkan göçmen meselesinin halli için Adana Eyaletine yapılan iskânlar üzerinde durmakla yetineceğiz.

Ancak daha önce göç, göçmen ve sürgün kavramaları üzerinde durmak istiyoruz. Göç, iktisadi, sosyal veya siyasî sebepler yüzünden insanların, toplumların yer değiştirmesi, göçmen ise kendi yurdundan ayrılarak başka bir ülkeye gidip yerleşen kimse demektir (Sözlük 1995: 1018-9). Göçleri, ekonomik, dinî ve millî v.s. sebeplere dayandırmak mümkündür. Göçmenleri de göç sebeplerine göre; anlaşmalara tabi göçmenler, milletlerarası göçmenler, tahliye olunanlar ve mülteciler gibi sınıflandırmak mümkündür (İpek vd. 1999: 661). Sürgün, ise ceza olarak oturduğu memleketten çıkarılıp başka bir yere gönderilen kimsedir (Sözlük 1995: 2632).

Nogayların Osmanlı topraklarına gelişleri göç mü yoksa sürgün olarak mı değerlendirilmedi? Belgelerde sıkça kendi istekleri ile geldiği vurgulanmaktadır. Bu durumda göç gibi görünmektedir. Ancak göçün Rusların Kırım ve Kafkasya'yı istilası sonucu başladığını unutmamak lazımdır (Gözyayın 1943: 63; Habiçoğlu 1993). Çarlık Rusya'sının Nogay topraklarında yaptığı zulüm ve yıldırma hareketleri karşısında Nogayların vatanlarını terk etmekten başka çarelerinin kalmadığı dikkate alındığında, sürgün gibi göç demek daha doğru olur diye düşünüyoruz.

Nogaylar Kimlerdir?

Nogay kelimesinin Moğolca "it" anlamına gelen totemistik "Nohol" kelimesinden geldiği düşüncesi genel bir kanaattir (Güllüdağ 1999: 556-564; Kalkan 2006: 216). Ayrıca Nogay kelimesinin bir şahıs adı olup, Altınorda Devleti'nde 1270-1299 senelerinde yaşamış olan bir beyin adından kaynaklandığı da ifade edilmektedir (Güllüdağ 1999: 556-564). Kalkan (2006: 220) ise bir Türk boyu olan Nogayların Moğolistan döneminden önce tarih sahnesine çıktığını Kırgız, Kazak ve Özbekler içerisinde Nogay unsurlarının bulunduğunu ifade etmektedir. 1605 senesinde Kuzey Kafkasya'ya bir seyahat yapan Fransız seyyah Tavarnier (2006: 321), Nogayların Küçük Tatarlar olarak da adlandırıldıklarını belirtmektedir. M. Alpargu (2007: 32) da Nogayların oluşumunda Moğol Mangıtların, yerli Asların, Kıpçak, Kanglı, Türkmen, Kongrat gibi Türk boylarının etkili rol oynadığını ifade etmektedir. Nogay Hanlığı kurulduğunda sınırları Volga'dan İrtiş'e ve Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne uzanmaktaydı (Kalkan 2006: 216). Nogaylar, Altınorda Devleti'nin yıkılmasından sonra kendi ordalarını yani hanlıklarını kurmuşlardır (Alpargu 1996: 28-43). Adana'ya göç eden Nogaylar, Kırım'ın kuzeyinde Kıpçak bozkırları ile Kuzey Kafkaslarda Kuban ve Dağıstan arazilerinde yaşamaktaydılar (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) A.MKT. UM, nr, 422/46; BOA. A.MKT.

NZD, nr, 320/57; BOA. A. MKT. MHM, nr, 191/13). Karasal iklime sahip bu bölgeler sert kış koşullarının yaşandığı bir coğrafya idi.

Rus Yayılmacılığı ve Osmanlı- Nogay İlişkileri

Osmanlı-Nogay ilişkileri, XVI. yüzyılın başlarına kadar inmektedir. Fakat bu dönemdeki ilişkiler üst düzeyde olmayıp, bireysel olarak Osmanlı topraklarını kullanarak hacca gidecek olan Nogayların karşılaştıkları güçlükleri izale etmekten ibaretti (Belgeler 2004: 3; Cevdet Paşa 1307). Ancak 1552'de Kazan'ın ve 1556'da Astrahan'ın Rus Çarı Korkunç İvan tarafından işgaliyle başlayan ve 1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın kaybedilmesiyle Rus yayılmacılığı hız kazanmıştı. Bu durum Kırım, Kafkas ve bilahare de Türkistan için bir dönüm noktası olmuştur. 1783'te Kırım Hanlığı, Ruslar tarafından ilhak edilerek bağımsızlığını yitirmiş, Kıpçak Bozkırı'nın kapıları da Ruslara açılmıştır (Bice 1991: 43). Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin bölge halkları ile daha yakın ilişkiler kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın gayretleri, bunun gerçekleşmesini sağlamıştır (Bice 1991: 66). Osmanlı-Nogay ilişkileri, Rusların Kırım'ı işgal etmelerinden sonra farklı ve çok daha ciddi bir boyut kazanmıştır. Bu olaydan sonra Ferah Ali Paşa yeni yurt için yardım isteyen Nogayları Kafkasya'da Hacılar ve Anapa Kaleleri ile Hatukay yöresine yerleştirmiştir (Gökçe 1979: 59-72). Osmanlı-Nogay ilişkisi Kırım Savaşı'na kadar artarak devam etmiştir (Togan 1947: 163-166).

Kırım Savaşı sırasında Kırımlı Tatar ve Nogaylar ile Kuzey Kafkasya halklarının Osmanlıdan yana tavır koyması Ruslara beklediği fırsatı vermiştir. Ruslar, Kırım'ın işgaliyle birlikte bölgeyi Ruslaştırmak amacıyla iskân faaliyetlerine hız vermiştir (Firuzoğlu 1999: 687–696). Zira Ruslar, Kırım ve Kafkasların ellerinde kalabilmesinin temel şartının; nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Türk ve sair Müslümanların bölgeden uzaklaştırılıp, yerine Rus nüfusun iskân edilmesi gerektiğini çok iyi biliyorlardı (Goç 1334: 126-170). Bu amaçla Ruslar, bölgenin asıl sahipleri olan Türklerin topraklarına el koymuş, aşırı vergilerle bölge halkının fakirleşmesi sağlanmıştır ((Gözyaydın 1948: 82-83). Ayrıca zoraki Hıristiyanlaştırma ve askeri yükümlülüklerin uzun tutulması gibi politikalarla bölge halkı canından bezdirilmiştir. 1915 senesinde Alman Von. P. Goç (1334: 125-190) Rus Çarlığı'nın Avrupa Türkistan'ı olarak adlandırılan bölgeyi Ruslaştırmak için her türlü cebri yola başvurduğunu, Türk nüfusunu bölgeden uzaklaştırarak Ruslaştırdığını ifade ederek bu gerçekleri ortaya koymaktadır.

1854 sonlarına doğru Rus Çarı, Karadeniz kıyısında oturan tüm Müslümanların iç vilayetlere göç ettirilmesini istemiştir (Firuzoğlu 1999: 687-696). Bir soykırımdan korkan bölge halkı da kitleler halinde bir kaçış hareketi başlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin 300.000 göçmeni kabul edeceğini bildirmesi,

göçmen akınının başlamasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu tavrı kimilerince göçü teşvik olarak değerlendirilmektedir. Olayların gelişimi bizi aynı kanaate yönlendirmemektedir. Biz bunu "kurtaran yok mu" çığıklarına verilen; "biz buradayız" cevabı olarak yorumluyoruz. Nitekim Türk toplumu hangi devirde olursa olsun ırk, mezhep, din farkı gözetmeksizin yurtsuz kalan herkese kapılarını açmıştır.

Kafkaslardan Anadolu'ya yapılan göçün gönüllü ve çoğu kez Osmanlı'nın özendirmesi ile gerçekleşmediği, Osmanlı Devleti'nin öncelikli hedefinin bölge halkını olduğu yerde korumak olduğunu Viyana Konferansı'na memur olan Ali Paşa'ya verilen talimatta görmek mümkündür. Bu talimatta; "*Kırım, Çerkezistan ve Dağıstan'ın Rusyalının pençe-i kahrından kurtarılmasının*" politik ve insani açıdan en doğru yol olacağı belirtilmektedir (Türkgeldi 1987: 344). Bu da bize Osmanlı Devleti'nin temel hedefinin bölge insanını yerinde korumak olduğunu göstermektedir.

Bölge halkını yerinde koruyamayan Osmanlı çaresiz kapılarını onlara açmış ve yarım yüzyılı aşkın sürecek olan göçler başlamıştır. Osmanlı Devleti'ne: 1856'da başlayan bu yoğun göç dalgasına rağmen, 1860 senesine kadar iltica eden muhacirlerin ekonomik ve sosyal sorunlarının halledileceği bir teşkilat oluşturulmamıştır. İltica oldukça sınırdaki bulunan ilgili sancak beylerine gönderilen emirlerle halledilmeye çalışılmıştır (Eren 1966: 39). Ancak bu durum, o zamana kadar göçmenlerle ilgilenilmediği anlamına gelmemektedir.

Kırım Savaşı ile birlikte göç ve göçmen işleri Şehremaneti'ne verilmiştir. Ancak başkentte artan Çerkez ve Nogay göçmen sayısı sadece göçmenlerle ilgilenecek bir teşkilatın kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu amaçla 02.01.1860 tarihinde Trabzon Valisi Hafız Ali Paşa başkanlığında bir Muhacirin Komisyonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır (BOA. MAD, nr, 9072, varak 10/b; Eren 1966: 39-56). Bu komisyonun kurulması ile ilgili yayınlanan nizamnamenin 15. maddesinde Çerkez, Tatar ve Nogayların ekserisinin Adana, Halep, Suriye ve bir miktarının da Konya'ya sevk edilmekte olduğu, ayrıca Zor Sancağı'na iskânın da uygun olacağını belirtilmektedir (Eren 1966: 96-113). Varna ve Selanik'te olup buralara iskân edilecek olan muhacirlerin Antalya, Silifke, Mersin, İskenderun, Trablusşam, Akka ve Hayfa limanlarına gönderileceği bildirilmiştir.(Eren 1966: 110).

Göç Sırasında Adana Eyaleti

Göçün ve göçmenlerin daha iyi değerlendirilebilmesi için bu sıradaki Adana Eyaleti'nin coğrafyasına, mülki-idarî durumuna ve demografik yapısına bakmak yerinde olacaktır.

Doğusu Bereket, kuzeyi Kozan ve Bulgar, batısı İçil Dağları, güneyi ise Akdeniz ile çevrili Adana Eyaleti Seyhan, Ceyhan ve Göksu nehirleri ile bu nehir-

lerin suladığı Çukurova ve Göksu olmak üzere iki büyük ve verimli ovaya sahiptir. 1858 tarihinde iyileştirilen Mersin Limanı ile İskenderun İskelesi, Adana'yı dış dünyaya bağlayan önemli kapılar durumundadır (BOA. A. MKT, MVL, nr, 101/25). Yine yüzyılın sonuna doğru Mersin-Adana arasına döşenen demir yolu, buranın öneminin bir kat daha artmasına neden olmuştur. İklim gelince; dağlık bölgelerde oldukça sert geçen kışa rağmen, ovalar aksine yumuşak ve yağışlıdır. Yazları rutubetli ve sıcaktır. Bu iklim yapısı göçmenler için Adana'yı yaşanmaz bir yer yapmıştır.

Adana Eyaleti'nin nüfusuna gelince; elimizdeki ilk nüfus ve mülki idarî verileri 1831 senesine aittir (Karal 1943: 212-213). Buna göre 1831 senesinde Adana Eyaleti'nde 21.252'si Müslüman, 2.130'u Rum ve Ermeni karışık olmak üzere reaya, 2.826'sı Ermeni ve 5.824'ü de Müslüman Fellah olmak üzere toplam 32.073 erkekten ibarettir. Buna göre nüfusunun % 15,5'i gayrimüslimdir. Gayrimüslim ve Fellahları çıkardığımız zaman ise nüfusunun yaklaşık % 66,25'inin Türk olduğu görülecektir.

1850'lerde ise Adana Eyaleti, doğusunda Halep ve Diyarbakır, kuzeyinde Sivas ve Konya, batısında yine Konya Vilayetleri'nin bulunduğu oldukça geniş bir eyalettir (Adana Vilayeti Salnamesi 1309: 1-2). Bu dönemde diğer eyaletlerde olduğu gibi Adana'nın da mülki-idarî yapısında bir istikrar yoktur ve sınırlar sürekli değişmektedir. Adana Eyaleti, göçlerin yaşandığı 1859 senesinde; Adana, Tarsus, Üzeyr (Payas), Belen, Maraş, Karaisalı, Yüreğir, Büyük Dünderlı, Nahiye-i Aşağı Dünderlı, Sarıçam, Karakışla, Karacalar, Sis, Misis, Burendi, Ayas kaza ve nahiyeleri ile Hacılı, Karakeçili, Karakuşlu, Karaömer, Kapı Taifeli, Kabasakal Akçakoyunlu, Şam Bayat'ı, Bozdoğan, Sofular aşiretlerinden oluşmaktadır (Osmanlı Devlet Salnamesi 1273: 97).

Nogayların, Adana Eyaletine yerleştirilmesinin temel nedeni buranın o dönemde insan yoğunluğu en az olan vilayetlerden birisi olmasıdır. Nitekim 1859 yılından itibaren başlayan ve 1895'e kadar aralıksız devam eden Nogay, Çerkez, Kazak, Rumeli, Girit göçleri ile Osmanlı vatandaşı göçer Türkmen aşiretlerinin bölgeye iskânından sonra bile eyalette kilometrekareye düşen insan sayısı itibarıyla oldukça tenha sayılabilecek bir nüfus yoğunluğu görülmektedir¹. Ayrıca işlenebilir verimli arazi miktarının çokluğu da Adana'ya iskânın sebeplerinden biridir. Konu ile ilgili bir belgede "Çukurova arazi-i haliyesinin imarı zımında (BOA. DH. MKT, nr, 1427/30)" ibaresi kullanılmaktadır. Yani Muhacirlerin buraya yerleştirilmelerinin nedenlerinden birinin de Adana'daki boş araziler olduğu anlaşılmaktadır.

Adana'ya Gönderilen Göçmen Miktarı

Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacir sayısı ile ilgili farklı bilgiler vardır. Cevat Eren, Kırım ve Kafkaslardan Balkanlara, Anadolu

ve Suriye'ye 1.000.000'dan fazla göçmenin geldiğini ve bunun 600.000 kadarının Anadolu'ya yerleştirildiğini belirtmektedir (Eren 1966: 75). Saydam (1999: 677-686), A.C. Eren'in rakamlarına yakın olarak 1859-1866 tarihleri arasında Kırım ve Kafkasya'dan 700.000 kişinin geldiğini, buna 1/3'lük ölüm de eklendiğinde 1.000.000'dan fazla kişinin göç ettiğini yazmaktadır. Firuzoğlu (1999: 687-696) bu sayıyı 647.044 kişi olarak vermektedir. Ona göre bunların 70.000'ini Nogaylar oluşturmaktadır. Gözaydın (1948: 85) da 1859-1864 yılları arasında Kırım Türkleri ile göç eden Çerkezlerin ve Nogay Türklerinin sayısının 700-800 bin civarında olduğunu, bunların 180.000'ini de Nogayların oluşturduğunu belirtmektedir. Bunların kesin nüfusları yerleştirildikleri Balkanlar ile Amasya, Tokat, Sivas, Çankırı, Adapazarı, Aydın, Adana, Konya, Karahisar-ı Şarkî, Maraş, Bursa, Halep, Beyrut, Ankara, Halep, Şam, Amman gibi vs. vilayetlerdeki nüfuslarının tek tek tespitiyle mümkün olacaktır.

Adana'ya iskân edilen Nogay miktarına gelince; Kelmit, Kamu, Kıpçak, Mankıt, Toktamış, Poşnad, Kasalay, Kara Mirza, Nevruzoğlu Timur Bey, Kasayoğlu Tankmend, Peştun, Kılınçminkad, Cemboyluk kabilelerinden olmak üzere toplam 20.580'i aşkın Nogay iskân edilmiştir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 288/14). Bizim tespit edebildiğimiz ve Adana'ya ulaşan göçmen miktarları ve tarihleri şöyledir:

İlk kafiye 14 Ağustos 1859 tarihinde 104 hane ve 587 kişi olarak Adana'ya gönderilmişlerdir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 288/14); Bu ilk kafiye takiben 1 Kasım 1859'da 622 hane ve 3445 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 293/93); 14 Aralık 1859'da 806 hane ve 4031 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 298/105) gelmiştir. 1860 yılının ilk kafiyesi 2 Mart 1860'da Kırım'dan 292 hane ve 1171 kişi olarak gelmiştir (BOA. A.MKT. NZD, nr, 320/57); Bunu takiben 7 Mart 1.217 hane ve 4790 kişi (BOA. A.MKT. UM, nr, 401/97); 11 Mart Kelmid Kabilesinden 706 kişi (BOA. A.MKT. UM, nr, 399/71); 07 Haziran Kamu Kabilesinden 34 hane ve 301 kişi (BOA. A. MKT. NZD, nr, 314/65); 05 Ağustos Dağıstan'dan ve Kamu Kabilesinden 10 hane ve 46 kişi (BOA. A. MKT. MHM, nr, 191/13); 16 Temmuzda Toktamış ve Turuzoğlu Kabilelerinden 8 hane ve 26 kişi (BOA. A. MKT. NZD, nr, 317/97); 06 Ağustos Kamu Kabilesinden 5 hane ve 19 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 320/66); 13 Ağustosta Nevruzoğlu Kabilesi ümerasından Timur Bey Kasayoğlu Tankmend cemaatinden 7 hane ve 41 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 321/32); 23 Ağustosta Kırım'dan Kıpçak Kabilesinden 47 hane ve 183 kişi, Mankıt Kabilesinden 43 hane 287 kişi ve Peştun Kabilesinden 125 hane ve 721 kişi (BOA. A. MKT. UM, nr, 422/46); 12 Eylülde Peşmad ve Mankıt, 16 Ekimde Kara Mirza Kabilelerinden toplam 311 hane ve 1818 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 324/29; BOA. A. MKT. UM, nr, 432/27); 25 Ekimde Kıpçak kabilesinden

116 hane ve 618 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 325/69); 26 Ekimde Kıpçak Kabilesinden Hoca Ahmet takımından 12 hane ve 53 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 328/79); 18 Aralıkta Kasalay Hoca Temur Bey takımından 12 hane ve 68 kişi (BOA. A. MKT. NZD, nr, 335/61); 1861'in ilk kafilesi 2 Şubatta Kıpçak, Minkat ve Peştun kabilelerinden 215 hane ve 1191 kişi olarak gelmiştir (BOA. A.MKT. UM, nr, 449/77); bunu 23 Nisanda ki Cemboyluk kabilesinden 10 hane ve 49 kişi izlemiştir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 349/47); yine 24 Ağustosta Peştun kabilesinden 74 hane 360 kişi (BOA. A.MKT. MHM, nr, 232/26) olmak üzere iki yıl içerisinde toplam 4070 hane ve 20.511 Nogay göç etmiştir.

Görüldüğü gibi ilk dönem Nogay göçleri, Ağustos 1859– Ağustos 1861 yılları arasında 2 yıl sürmüştür. Adana'ya ilk Nogay kafilesi 104 hane ve 587 nüfus ile Erkân-ı Harp Binbaşılardan Tevfik Bey'in refakatiyle 14.08.1859 tarihinde özel bir vapurla Mersin İskelesine getirilmiş ve buradan da Tarsus'a götürülmüşlerdir (Alpargu 2007: 136; BOA. İ.DH, nr, 446/29488). Mart 1860'a geldiğinde Adana'ya gönderilen ve hanelerine yerleştirilen Nogay sayısı 14.000'i bulmuştur (BOA. A.MKT. UM, nr, 401/97). Ağustos 1859–Ağustos 1861 yılları arasında toplam 4.070 hane yani yaklaşık 20.587 Nogay göçmen Adana Eyaletine iskân amacıyla gönderilmiştir. Bizim tespit ettiğimiz bu rakamı toplu veriler içeren Osmanlı arşiv kayıtları da teyit etmektedir. Nitekim 19.01.1861 tarihinde Adana Meclisi'nden İstanbul'a gönderilen bir yazıda; 1859–1861 yılları arasında 4.000 hane ve 20.000'i aşkın Nogay'ın Adana Eyaleti'ne yerleştirildiği belirtilmektedir (BOA. A.MKT. UM, nr, 449/77; BOA. İ.DH, nr, 587/40871). Bir başka belgede de 1859-1869 seneleri arasında Adana Eyaleti'ne yine 4.000 hane yani yaklaşık 20.000 Nogay'ın yerleştirildiği ifade edilmektedir (BOA. İ.DH, nr, 587/40871).

Bu miktar, Adana'nın göç öncesi nüfusuyla kıyaslandığında göçmen miktarının ne kadar ciddi bir rakam olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre Tarsus'a perakende yerleştirilenlerle birlikte Adana Sancağı'nın toplam 14.764 hanelik nüfusunun 4.000 hanesini, diğer bir ifadeyle % 27.09'unu oluşturmaktadır. Müslümanlar arasındaki oranı ise % 29.35'tir. Bu çok büyük bir orandır.

Muhacirlerin İskânı

Osmanlı yazışmalarında muhacirlerin yerleştirilmesi hususunda “iskân”, “ivâ”, “tavattun” veya “mutavaattun” tabirleri kullanılmıştır (BOA. İ.DH, nr, 587/40871). Tavattun yani vatan edindirme tabiri rasgele kullanılmamıştır. Osmanlı Devleti göçmenleri gelip geçici olarak görmeyip, kalıcı olarak algılamıştır. Gelenleri kendisinden bir parça gördüğü için de bu tabiri kullanmıştır.

İskân edilecek muhacirlerin isim ve eşkâlleri bir deftere yazılmış, böylece göçmenlerin kayıt altına alınması sağlanmıştır (BOA. A.MKT. NZD, nr,

308/53). Göçmenler daha çok Mersin iskelesine vapurlarla getirilmiştir (BOA. A.MKT. NZD, nr, 293/93). Bununla birlikte perakende olarak Trabzon'a gelip Adana'daki akrabalarının yanına yerleşmek isteyenler de kara yolu ile Adana'daki iskân mahallerine gönderilmişlerdir (BOA. A.MKT. UM, nr, 399/71). İskânlar, biri toplu diğeri karışık olmak üzere iki şekilde yapılmıştır.

A- Toplu İskânlar:

İskân Yerlerinin Tespiti

14 Ağustos 1859'da Tevfik Bey'in refakatiyle Tarsus'a getirilen ilk Nogay kafilesi, daimî iskân mahallinin tespitine kadar burada bekletilmişlerdir (BOA. İ.DH, nr, 446/29488). Adana'daki kalıcı iskân yerlerinin seçimi ilk gelen kafileye bırakılmıştır. Bu bağlamda Tevfik Bey ve sekiz göçmen temsilcisi bölgeyi tanıyan bir memurla birlikte birkaç gün boyunca Adana Sancağı'nı gezerek, uygun bölgenin tespitine çalışmışlardır. Göçmen temsilcileri Adana'ya yaya olarak dokuz saat mesafede bulunan Üzeyr Sancağı'na bağlı Kurtkulağı ve Misis arasındaki Çukur ve Arık Ovaları'nın ortasından akan Ceyhan Nehri'nin iki yakasına iskânların uygun olabileceği kanaatine varmışlardır. İskân bölgesini tespit eden muhacirler, iskân köylerinin nerelere kurulacağı konusunda kendi aralarında görüşmüşler ve köy yerlerinin tespiti için de ayrıca Zaptiye Binbaşısı Yeken Ağa ile birlikte 12 muhacir temsilcisi tekrar tespit edilen bölgeye gitmişler ve köylerin Yarsuvad denilen yerde kurulmasına karar vermişlerdir (BOA. İ.DH, nr, 446/29488). Göçmen temsilcileri kendilerine gösterilen bu ilgiden dolayı padişaha bir teşekkür mektubu göndermeyi de ihmal etmemişlerdir (BOA. İ.DH, nr, 446/29488). İskân mahalli konusunda bu kafileden hemen sonra gelenlerin de görüşleri önemli ölçüde dikkate alınmıştır².

Bu göçmenler mümkün olan en hızlı şekilde yerleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim 14.12.1859 tarihi itibarıyla Adana Eyaleti'ne gönderilen 4.031 kişilik Nogay muhacirinden 1836'sının kalıcı iskân mahalline yerleştirilmeleri sağlanmıştır (BOA. A.MKT. NZD, nr, 298/105). Yeni gelen Nogay kafileleri ile birlikte Yarsuvad Köyü hızla büyümüş ve Muhacirin adıyla Nahiye haline getirilmiştir. Bu yeni oluşturulan nahiyenin müdürlüğüne de Nogayların iskânı ve uyumunda büyük gayreti görülen Nogay ileri gelenlerinden Hacı İsmail Efendi tayin edilmiştir (BOA. İ.DH, nr, 587/40871; BOA. A. MKT. MHM, nr, 436/86).

Nogaylardan sonra Çerkez ve Rumeli göçmenlerinin de iskânıyla birlikte Muhacirin Nahiyesi hızla büyümüştür. Merkezi Yarsuvad olan Muhacirin Nahiyesi ile Cerid Nahiyeleri birleştirilerek Hamidiye Kazası kurulmuştur (BOA. İ.DH. nr, 1311/1311.N.15; Ahmet Şerif, 1999: 130). Bilahare

Hamidiye Kazası'nın adı Örfiye olarak değiştirilmiştir (Ahmet Şerif 1999: 130).

Karışık İskân

Ceyhan Nehri boylarına toplu olarak yerleştirilen bu muhacirlerden başka Adana, Yüregir, Karaisalı ve Tarsus Kazaları köylerine birer ikişer hane olmak üzere yerleştirilen önemli bir Nogay iskânı daha vardır. 20 Şubat 1860'ta Adana'ya gönderilen 663 hane Nogay muhacirlerinden 154 hanesi talimat gereği Tarsus Kazası, 138 hanede 508 kişisi de Adana Kazası köylerine karışık olarak iskân edilmişlerdir. Bunlardan başka 12.09.1860'ta Peşmad ve Mankıt kabilelerinden 311 hane 1818 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 324/29), 25.10.1860 tarihinde Kıpçak kabilesinden 116 hane ve 618 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 325/69), 26.10.1860'da Kıpçak kabilesinden ve Hoca Ahmet Efendi takımından 12 hane ve 53 nüfus (BOA. A.MKT. NZD, nr, 328/79), 18.12.1860 tarihinde Kasalay kabilesinden ve Hoca Timur Bey takımından 12 hane ve 68 nüfus Adana Sancağı köylerine karışık olarak yerleştirilmiştir (BOA A. MKT. NZD, nr, 335/61). Yine 17 hane Yüregir Nahiyesi köylerine ve 50 hane de Adana merkez köylerine karışık olarak iskân edilmiştir (BOA. A. MKT. UM, nr, 580/58).

Biz bu şekilde iskân emri verilen 1169 hanenin yani yaklaşık 5.845 kişinin tespitini yapabildik. Bununla birlikte Cevdet Paşa'nın 1867 senesine ait nüfus verilerinde muhacirlerle ilgili olarak Ceyhan nehri boylarında toplu olarak iskân edilen 2500 haneden bahsedilmektedir. Bir hane beş kişi üzerinden hesaplandığında yaklaşık 12.500 kişinin toplu iskân edildiği düşünülebilir. Ancak 1859–1861 yılları arasında 4.070 hane veya 20.580'i aşkın kişinin iskân edildiğini de biliyoruz. O zaman geriye kalan 1570 haneyi aşkın Nogay'ın karışık olarak yerleştirildiği ortaya çıkmaktadır.

Köy ve kasabalara bir iki hane olarak yerleştirilen yaklaşık 1570 hane Nogay'ın bir kısmı da Fellah köylerine yerleştirilmiş ve nüfusları bu köylüler içerisinde ve Fellah olarak zikredilmiştir. Aslında o dönem köylerin çoğunlukla 5–10 haneden ibaret olduğu ve her bir köye 1–2 hane Nogay göçmeninin yerleştirildiği düşünülürse köylerin nüfusu içerisinde Nogayların ne kadar önemli bir yer tuttuğu da anlaşılacaktır (BOA. A. MKT. UM nr, 518/58; BOA. A. MKT. UM, nr, 521/17).

Karışık İskâna Duyulan Tepkiler

Dönemin yazışmalarında “hengâme” (BOA. A.MKT. UM, nr, 414/24) olarak tanımlanan yoğun göç, bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Başlangıçta iskân yeri ve şekli herhangi bir sıkıntıya sebep olmamasına rağmen bilahare en önemli sıkıntılardan birisi haline gelmiştir. Aslında iskân sırasında ailelerin ve kabilelerin bölünmemesi ilkesine azami ölçüde uyulmaya çalışıl-

mıştır. Nitekim ilk kafileden sonra Adana'ya iskân olunan göçmenlerin büyük bir kısmı akrabalarının buraya iskân olunmasını gerekçe göstererek yine Adana'ya iskân olmak istemişler ve bu istekleri genellikle de kabul görmüştür³. Bununla birlikte göçmenlerin isteklerinin dikkate alınmadığı zamanlar da olmuştur. Nitekim göçün yoğunlaştığı ve hengâmenin arttığı 1860 Temmuzunda akrabalarının Adana ve Konya taraflarında iskân olduğunu gerekçe göstererek buralara iskân olmak isteyen muhacirlerden bir kısmının bu istekleri; “*muhacirlerin her istedikleri mahale nakil ve hareketleri bilahare hiçbir mahale yerleşemeyerek pek çok zaman bedeviyetle ısrarı muceb olacağı mütebâdir*” denilerek reddedilmiştir (BOA. A.MKT. NZD, nr, 319/65).

Ancak asıl sorun gönderilecek olan vilayetin neresi olacağı değil, iskân şekline kaynaklanmıştır. Haddizatında 1859–1861 yılları arasında Adana'ya gönderilen 20.580'i aşkın muhacirden 17 bininin yerleştirilmesinde bir sorun yaşamazken, gelen son 3–4 bin göçmenin iskânında ciddi sorun yaşanmıştır (BOA. A.MKT. UM, nr, 449/77). Bunun nedeni de karışık iskân emirleridir. Hâlbuki ilk kabilelerin iskânı toplu olarak yapılmış ve bir sorun da yaşanmamıştı. Gerçi sonraki göçmenler, çaresizlikten karışık yerleştirilmek için dilekçe vermek zorunda kalmışlardır. Aksi halde akrabalarının bulunduğu vilayete gitmelerinde sıkıntı çıkabilmekteydi. Ancak devlet de bu karışık iskânda biri yeni göçlerle birlikte baş gösteren hazine darlığına bir çare olmak, diğeri göçmenlerin yeni toplumsal yapıya uyumlarını kolaylaştırmak gibi iki önemli fayda ummaktaydı. Zira toplu iskânlarda iskân evleri, tohumluk ve ziraat yapabilmek için gerekli olan alet ve edevat devlet tarafından sağlanmaktaydı. Hâlbuki karışık iskânda köylerde boş veya harap olan evler köylüler tarafından onarılarak yeni mesken inşası masrafından kurtulacağı gibi diğer ihtiyaçlar da iskân edilecek köydeki ahali tarafından karşılanacaktı. Gerçekten beklenildiği gibi de olmuştur (BOA. A. MKT. UM, nr, 518/58; BOA. A. MKT. UM, nr, 521/17).

Bu bağlamda Nogayların Kıpçak, Minkat ve Peştun kabilelerinden daha önce gelenler gibi karışık olarak iskânı kararlaştırıldı. Ancak karışık iskânı kararlaştıran yeni Nogay kabileleri bu durumdan hiç memnun olmamışlar ve büyük sıkıntılar çıkarmışlardır. 215 hane ve 1.191 kişilik bir kabile Adana'ya değil, Niğde ve Bor taraflarına toplu olarak yerleştirilmekte ısrar etmiştir. Göçmenlerin bu ısrarı hükümet tarafından hoş karşılanmamış ve Tarsus'a geçici olarak yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Daha sonra gelenlerle birlikte sayıları 3–4 bini bulan bu muhacirler birbirlerinden güç alarak Tarsus'ta karışık iskâna şiddetle direnmişlerdir. Bunlar Uzunyayla veya Eski Mısır Valisi İbrahim Paşa tarafından Gülek Boğazı'nda kurulan Tekfur adlı yere toplu olarak yerleştirilmek istenmişlerdir (BOA. A.MKT. UM, nr, 449/77).

Muhacirlerin direnişi üzerine Adana Eyaleti Meclisi, zorla iskân edilmeleri ile ilgili bir mazbatayı 09.01.1861 tarihinde İstanbul'a göndermiştir (BOA. A.MKT. UM, nr, 449/77). Ancak iskânın zorla yapılamayacağı cevabını almışlardır. Ayrıca diğer eyalete gitmelerine de müsaade edilmesinin söz konusu olamayacağı ilave edilmiştir. İskân edilmek istenilen Tekfur adlı yere gelince; buranın önemli bir geçit olan Gülek güzergâhına yakın bir yer olması dolayısıyla güvenlik açısından muhacir yerleşimine açılması mahzurlu görülmekteydi. Ayrıca arazisinin taşlık olması ve kışın çok fazla kar yağması gibi nedenlerle barınmalarının mümkün olamayacağı, oraya yerleşmeleri halinde yaban adamları olacakları düşünülmekteydi. Adana Meclisi de bu emre binaen, muhacirlere nasihatçiler göndermekten başka çare bulamamıştır. Fakat muhacirler nasihat kabul etmemiş, isteklerinde ısrar etmiş ve kendilerinin yalnızca kendi hanlarından emir alacaklarını beyan ederek ipleri iyice germişlerdir. Oysa bunların iskân olmamaları bir taraftan Mersin'de bulunan yabancı devlet temsilcileri nezdinde devleti küçük düşürürken, diğer taraftan bunlara verilmeye devam eden yevmiyeler ekonomiyi de dara sokmaktaydı. Ayrıca başıboş gezen muhacirlerden bir kısmı da bölgede ekili araziye zarar vermekteydi (BOA. A.MKT. UM, nr, 449/77).

Ancak sonraki gelen kafileler de karışık iskâna direnecek ve böylece muhalif grup iyice güçlenmiş olacaktı. Nitekim 14.02.1861 tarihinde Tarsus'a birkaç gün önce gelmiş han ve dükkânlarla yerleştirilmiş olan yeni muhacir kafilelerine, Kaymakam Bey aldığı emir gereği köylere yerleştirileceğini bildirmişti. Ancak bu kafileler de karışık yerleştirilmeye karşı çıkmış ve Anadolu'da yaylak ve bütün kabilenin yerleşebileceği geniş bir yerin verilmesini istemiştir. Muhacirler arzuhallerinin sonunda devleti tehdit etmekten de geri kalmamış ve aksi halde burada on beş gün daha kaldıktan sonra Anadolu tarafına geçeceklerini bildirmişlerdi (BOA. A.MKT, NZD, nr, 345/52).

Muhacirlerin ısrarı üzerine Adana'ya kendilerinin iskân edilmek istedikleri hatırlatıldıktan sonra, buraya gönderilmeleri için çok para harcadığı, yine Anadolu'da yerleşebilecekleri yerlerin uzak olduğu, çok masraf gerektirdiği ve kendilerine de zahmet vereceği bildirilmiştir. Yine de istemezlerse yakın ve kolay olacağı gerekçesiyle ya Adana'daki Ramazanoğlu Yaylası'na ya da Halep veya Maraş civarında havadar bir yere iskânlarının yapılabileceği bildirilmiştir (BOA. A.MKT, NZD, nr, 345/52; BOA. A. MKT. MHM, nr, 223/3).

Muhacirlerin isteklerinde direnmeleri üzerine hükümet de sertleşmeye başlamış ve 04.08.1861 tarihinde bir tezkire göndererek kendilerinin Osmanlı Devleti'nin daveti ile gelmediklerini, kendi istekleri ile geldiklerini, bunların tekrar gönderilmesi gerektiği halde devletin bunlara "açık bir iltiması" ile fedakârlık yaparak kabul ettiği hatırlatılmıştır (BOA. A.MKT. MHM, nr,

223/1). Bunca fedakârlık ile ülkeye kabul edilen muhacirlerden kurallara uymaları istenmiştir.

Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Devlet Yardımları

Devlet, göçmenlere yaptığı yardımların büyük kısmını Muhacirin Komisyonu vasıtasıyla yürütmekteydi. Ancak bu komisyon tarafından yapılan harcamalardan başka, gönderildikleri vilayetlerde yerel yönetimler ve halk tarafından da önemli miktarda yardımda bulunulmuştur. Muhacirlere yapılan yardımları nakil masrafı, yevmiye, iskân evleri, arazi, öküz ve tohumluk yardımları gibi birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bu yardımlar bağlamında Muhacirin Komisyonu 1859–1865 yılları arasında yani 5 sene on bir ay zarfında 12.663.615 kuruşluk bir harcama yapmıştır. Bunun 2.147.447 kuruşu hayır sahipleri tarafından yapılan bağışlardan meydana gelmekteydi⁴.

Adana'ya gönderilen ilk muhacir kafilesinin Mersin'e kadar olan vapur ücreti ile buradan daimi iskân yerlerine kadar olan araba ve hayvan kiralari komisyon tarafından ödenmiştir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 288/14). Bundan başka hane ve köylerini kuruncaya kadar İstanbul'dayken verildiği gibi kız ve erkek 15 yaşına kadar olanlar için 1'er ve 15 yaşından büyükler için 2'er kuruş yevmiye verilmiştir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 288/14). Ayrıca ellerinde fakirlik pusulası bulunanlara kişi başına günlük yarım kıyye un veya bedelinin dağıtılması kararlaştırılmıştır (BOA. A. MKT. NZD, nr, 298/105; BOA. A. MKT. NZD, nr, 328/79). Bu yevmiyelerin Adana Mal Sandığı aracılığı ile on beş günde bir ödeneceği bildirilmiştir (BOA. A. MKT. UM, nr, 399/71). Ödenen yevmiyelerin yarısı Komisyon Sandığı'ndan, yarısı da mahallî idare tarafından karşılanmıştır (BOA. A. MKT. NZD, nr, 317/97).

Ancak göçmenlerin hemen hepsi fukaraydı ve iskâna kadar değil, yeni mahsulün alınmasına kadar yardım yapılmalıydı. Devlet bu durumu dikkate almıştır. Nitekim 14.12.1859 tarihi itibariyle Adana Eyaleti'ne gönderilen 4.031 kişilik Nogay muhacirinden 1836'sının yerleşmiş olması gerekçesiyle yevmiyeleri kesilmiş (BOA. A. MKT. NZD, nr, 298/105), ancak fakir olanlarına yeni mahsul çıkıncaya kadar uygun miktar buğday verilmesine devam edilmesi düşünülmüş, bilahare çoğunluğunun fakir olduğu göz önüne alınarak yardımın hepsine yapılmasına karar verilmiştir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 298/105).

Yine toplu olarak iskân edilecek her göçmen aileye nüfuslarına uygun birer hane ve muhacirlerin yanlarında getirdikleri köle ve cariyeler için de hanelerine birleşik odalı meskenler inşa edilmiştir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 288/14). Aynı şekilde karışık olarak iskân edilen muhacirlere de iskân evleri yapılmıştır. Ancak bu evler devlet tarafından değil, yerleştirildiği köy ahali tarafından

dan yapılmıştır (BOA. A. MKT. UM, nr, 518/58; BOA. A. MKT. UM, nr, 521/17; Tercüman-ı Ahval, 22 Cemaziyel Evvel 1278: Sayı 122).

Muhacirler için inşası kararlaştırılan evler, ana yapı malzemesi kamış olan ve bölge halkının “hu” dediği yapılardır. Muhacirler kamıştan yapılan bu tür evleri istememişlerdir. Bunun üzerine muhacir ileri gelenlerine bölge dolaştırılmış, taş ve ağaç gibi inşa malzemelerinin bulunmadığı, bu malzemelerin temininin çok büyük masraflara sebep olacağı anlatıldıktan sonra, bölge halkının da bu tür evlerde oturduğu gösterilerek ikna edilmişlerdir (BOA. İ.DH, nr, 446/29488; BOA. A. MKT. UM nr, 518/58; BOA. A. MKT. UM, nr, 521/17).

İskân edilen göçmenlere yapılan yardımlardan birisi de arazi dağıtımdır. Bu görev Adana'daki iskândan sorumlu Tevfik Efendi'ye verilmiştir. Yanına da Adana arazi memuru Sadullah Efendi ile Mal Kalemi memurlarından Sami Efendi geçici olarak görevlendirilmiştir (BOA. A. MKT. UM, nr, 443–2). Bu bağlamda her haneye ekip biçebilecekleri kadar arazi ile birer çift öküz ile lüzumu kadar tohumun verilmesi kararlaştırılmıştır. Büyük tahıl ziraatının yapılacağı arazilerden başka yine tapulu olmak kaydıyla bahçe ve avluların da verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. A. MKT. NZD, nr, 288/14).

Ancak bir kısım bölge halkı muhacirlerin artarak gelmeye devam ettiğini görünce kendi haklarına bir zarar geleceği korkusuyla devlete ait boş arazileri işlemeye, köylerinin dışında kalan arazileri bile ucuz bedelle tapulamaya, senetsiz hak iddiasında bulunmaya ve köylerinden bir hayli uzak yerlerin kendilerine mahsus yaylak olduğu iddiasında bulunmaya başlamışlardır. Bütün bunlar, muhacirlere verilecek boş arazi konusunda sıkıntı çekilmesine neden olmuştur. Yapılan suiistimallerin farkında olan hükümet, bu tür senetsiz ve ucuz arazi satışlarının araştırılması için bir emir yayımlanmıştır. Emir gereği 19.11.1861 tarihinde Adana Mutasarrıfı Ahmet Bey tarafından yapılan incelemede köylerde göçmenler için gereğinde çok miktarda boş arazinin bulunduğu görülmüş ve bütün muhacirlere ekebilecekleri kadar arazi verilmiştir (BOA. A. MKT. UM, nr, 517/88).

Ne var ki; gelen muhacirler oldukça fakirdiler ve yalnızca arazi verilmesi sorunlarını çözmekteydi. Zira göçmenlerin ne bu arazileri işleyecek tarımsal donanımı, ne de ekebilecekleri hububatları vardı (BOA. İ. DH, nr, 587/40871; BOA. A. MKT. MHM, nr, 436/86). Bu nedenle alet ve tohumluk yardımı da yapılmalıydı. Bu amaçla her bir muhacir hanesi için tohumluk yardımı olarak 4'er kile buğday ve arpa dağıtılmıştır (BOA. A. MKT. UM, nr, 521/17; BOA. A. MKT. UM, nr, 518/58). Ayrıca bölge halkı tarafından bağışlanan öküzler göçmenlerin imdadına yetişmiştir. Karışık iskân olan göçmenlere de yerleştirildiği köy halkı tarafından hem tohumluk yardımında bulunul-

muş hem de ekimleri yapılmıştır (BOA. A. MKT. UM, nr, 518/58; BOA. A. MKT. UM, nr, 521/17).

Verilmesi kararlaştırılan yardımlar çerçevesinde Adana Valiliği, 1859 senesine mahsuben muhacirlerin iskânı, refah ve asayişlerinin teminine sarf edilmek üzere 150.000 kuruş istemiştir (BOA. A. MKT. UM, nr, 401/97). 23.01.1861'de de hazine tarafından muhacirlere erzak bahaları ile araba ve katır ücreti olarak 161.332,5 kuruş gönderilmiştir (BOA. İ. DH, nr, 467/31228). Ancak muhacir sayısının gün geçtikçe artması üzerine Adana Eyaleti gelirinden ayrılan paralar kâfi gelmemeye başlamış, bu nedenle Kayseri, İçil ve Alaiyye Sancaklarının 1859/60 senesi gelirlerinden 150.000 ve Maraş Sancağı emvalinden 145.022 kuruş daha gönderilmiştir. Ancak bu paralar da yetmemiş ve Adana Eyaleti'ne ait "virgü", bedelat-ı askeriye, müteferrik rüsumî varidat gibi gelirlerin yanı sıra 235.539 kuruşluk Adana Eyaleti aşarının bir senelik gelirlerinin de muhacirlerin masrafları için buraya bırakılma isteği kabul edilmiştir (BOA. A. MKT. UM, nr, 418/10).

Adana'ya gönderilen göçmenlerin yoğunluğu ve bunların "*her hususunun akçeye muhtaç*" olması nedeniyle Adana'dan askerî masraflar için ayrılan para dahi muhacirlere sarf edilmek zorunda kalınmıştır (BOA. A. MKT. NZD, nr, 307/54). Adana Eyaleti'nde iskân olunan muhacirler için 1861 Martından Haziranın sonuna kadar dört ay zarfında yevmiye, tohumluk zahire vs. masraflar için de toplam 592.162,5 kuruş harcanmıştır. Muhacirlerin arkasının kesilmemesi, her geçen gün artan miktarda yenilerinin gelmesi Adana Eyaleti yönetici ve halkının iskân konusunda çok büyük sıkıntı çekmesine neden olmuştur. Adana'ya iskân olunan muhacirlerin masraflarının karşılanması için 1860/61 senesi emvalinden olmak üzere Adana, Kayseri, İçil, Alaiyye Sancakları'nın emvalinden de bir miktar para ayrılmıştır (BOA. A. MKT. MHM, nr, 242/38). Fakat bu paralar da yetmemiştir. Bu nedenle 1.000.000 kuruşun Harput ve Muş Sancakları emvalinden karşılanması kararlaştırılmıştır (BOA. A. MKT. MHM, nr, 242/38). Ayrıca Urfa Sancağı'ndan da para gönderilmesi karara bağlanmıştır (BOA. A. MKT. MHM, nr, 242/38). Yine verilmesi kararlaştırılan öküz ve tohumluk buğday için Adana emvalinin yetmeyeceği ve kalan 2.000.000 kuruşun da bir an önce gönderilmesi Maliye Nezareti'nden istenmiştir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 298/105). Görüldüğü gibi göçmenlerin iskânı bir hayli harcama gerektirmiş, Adana ve çevresi gelirleri yetmemiş, Harput ve Muş'tan dahi para transferi yapılmak zorunda kalınmıştır.

Devlet, muhacirlerin yerleşip üretici duruma gelmelerinden sonra da gerektiğinde yardımda bulunmaktan kaçınmamıştır. Ceyhan Nehri boylarına yerleştirilen Nogay muhacirleri birbirine gelip gitmekte güçlük çekmeleri üzerine masrafı hazineden olmak üzere 10.000 kuruş bedelli bir salın yapılması ka-

rarlaştırılmış ve muhacirlerin muafiyetlerinin kalkmasına kadar ücretsiz yararlanılması sağlanmıştır (BOA. A. MKT. MVL, nr, 146/76).

Halkın Yardımları

Kısa bir sürede sayıları yüz binleri bulan muhacirlerin ihtiyaçlarının sadece devlet imkânıyla karşılanması mümkün değildi. Halkın da yardımına ihtiyaç vardı. Bu bağlamda Adanalılar daha işin başında muhacirlerin kalıcı iskânına kadar, geçici olarak yerleştirildikleri han ve dükkân kiralari için 101.590 kuruşluk bağışta bulunmuşlardır. Yine Adana ve Tarsus Sancakları köylerine yerleştirilen muhacirler için bölge halkı tarafından Adana Sancağı köylerinde 67 ve Tarsus Sancağı köylerinden 103 olmak üzere toplam 170 hane gönülden ve karşılıksız olarak inşa edilmiştir (Tercüman-ı Ahval, 22 Cemazi'ül-Evvel 1278: Sayı 122). Ayrıca bölge halkı, her bir muhacir hanesi için 4'er kile tohumluk buğday ve arpa bağışında bulunmuştur. Karaisalı ahali de 45 hane inşa ve 200 kile tohumluk buğday ve arpa bağışlamıştır. Hane ve tohumluk yardımından başka 71 adet öküz bağışında bulunulmuştur (Tercüman-ı Ahval, 22 Cemazi'ül-Evvel 1278: Sayı 122).

Türklerin yanı sıra Ermenilerin de bağışları dikkat çekmektedir. Muhacirlere yapılan toplam 71 adetlik öküz bağışının 12 tanesi Adana Ermenileri tarafından bağışlanmıştır (Tercüman-ı Ahval, 22 Cemazi'ül-Evvel 1278: Sayı 122). Bu da 1860'larda Ermenilerle Türkler arasında bir husumetin olmadığını, Ermenilerin Türklerle ne kadar iç içe olduklarını göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

Hükümet, ahalinin yardımını arttırmak için bir takım teşviklerde de bulunmuştur. Bu bağlamda yardımsever Adanalıların isimleri Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gazetelerinde yayımlanmıştır (BOA. A.MKT. NZD, nr, 308/26). 20.01.1862 tarihli Tercüman-ı Ahval gazetesinde Adana Mutasarrıfı Ahmet Paşa, vilayet erkânı ve eşrafının muhacirlere yaptıkları öküz ve sair yardımları tafsilatlı bir şekilde ilan edilmiştir (Tercüman-ı Ahval 18. Recep 1278: Sayı 133). Bu yardım kampanyası sırasında da 95 adet öküz bağışlanmıştır. Yardımlar gazetelerde ilan edilerek bölge insanı taltif edilmiş, yardımların devamının sağlanması amaçlanmıştır. Bu yardımlar Anadolu Türk'ünün perişan durumdaki Nogay Türklerine nasıl sahip çıktığının, onların dertlerine nasıl ortak olduğunun da bir göstergesidir.

Yaşanan Zorluklar, Geri Dönme Girişimleri ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Nogay muhacirlerinin yaşadığı sorunları; nakil sırasında yaşanan zorluklar, karışık iskân, salgın hastalıklar, Osmanlı hukuk sistemine uyum problemleri; Nogay beylerinin Osmanlı tabiiyetiyle birlikte kendi halkları üzerinde nüfuzlarını kaybetme endişesi ile geriye dönüşü teşvikleri ve iklim şartlarına alışamaması

gibi birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bu olumsuzluklar da göçmenlerin geri dönme isteklerini arttırmıştır. Yukarıda karışık iskân kararıyla yaşanan zorluklardan bahsettiğimiz için bu konuyu tekrar ele almayacağız.

Nakil Sırasında Yaşanan Zorluklar

12 Mart 1860 tarihi itibarıyla İstanbul'a gelen Çerkez ve Nogay Muhaciri sayısı 14.000'i bulmuş ve bunlar arasında salgın hastalıklar baş göstermeye başlamıştı. Bu itibarla göçmenlerin bir an önce daimi iskân yerlerine gönderilmeleri gerekmektedir (BOA. A.MKT. NZD, nr, 308/26). Muhacirler kiralanmış gemilerle Mersin iskelesine nakledilmişlerdir. Ancak sıkıntı bununla bitmemiştir. Mersin İskelesine yoğun miktarda gelen muhacirlerin Adana, Tarsus ve Karaisalı kazalarındaki daimi iskân mahallerine nakilleri ile bunlara verilen un yardımının nakli sırasında büyük sıkıntılar yaşanmıştır.

Özellikle yoğun olarak geldiği dönemlerde parasal sıkıntının yanı sıra nakil vasıtaları sıkıntısı da yaşanmıştır. Mart 1860 tarihinde bir anda gelen 1.217 hane 4.790 kişinin naklinin birkaç gün gibi kısa bir sürede yapılacak olunması sıkıntı yaratmıştır. Haddizatında bölge halkı ticaretle değil ziraatla meşgul insanlardır. Dolayısıyla ücret karşılığı nakliyatçılık yapan çok büyük gruplar bulunmamaktadır. Muhacirlerin yoğunlaştığı dönem ise mart ayıdır. Her ne kadar buğday ve arpa daha önceden ekilmiş ise de, pamuk, susam, tütün, darı, bostan gibi ürünler henüz ekilmektedir. Yani bölge halkı kendi işleriyle meşgul olmak zorundadır. Ayrıca Adana'da bulunan göçer aşiretlerin de yaylaya çıkma vaktidir. Yani hayvan sahibi göçerler de bölgeyi terk etmek üzeredir. Adana'da bulunan az miktardaki nakliyeciler de ya odun ve kömür nakliyatıyla ya da daha önce Adana'ya iskânı kararlaştırılan muhacirlere yapılmakta olan meskenler için kamış veya ahşap nakliyatı ile uğraşmaktadır. Bu itibarla muhacirlerin sevki ve un yardımlarının naklinde büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanması için 500 hayvana ihtiyaç duyulmaktadır. Bunların karşılanması halinde ahalinin daha önceki gibi gelenleri şevkle karşılayacağı bildirilmiştir. İskân olunanlara verilen un yardımı bazen Adana, Tarsus ve Karaisalı Sancakları ahalarına bazen de Kayseri, Konya ve Ankara taraflarından gelen devecilere saatte 60'ar para ücretle naklettirilmiştir (BOA. A.MKT. UM, nr, 401/97). Ancak bunlar çözüm olmamış ve bunun üzerine masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere Cebel-i Kozan'dan hayvan satın alınmıştır (BOA. A. MKT. UM, nr, 418/10).

Salgın Hastalıklar Dolayısıyla Yaşanan Sıkıntılar

Muhacirlerin yaşadığı sıkıntılardan biri de sıtma ve nezle gibi salgın hastalıklardır. Buna bir çözüm olarak 05.09.1861 tarihinde yayınlanan bir emir ile vilayetlerde bulunan Memleket Doktorları'nın muhacirlere de diğer Osmanlı vatandaşları gibi bakacakları ve gerekli olan ilaçların vilayet tarafından karşı-

lanmasına karar verilmiştir (BOA. A. MKT. UM, nr, 500/82). Ancak Adana'da bu hastalıklarla mücadele edecek iki üç yerli doktor var ise de bunlar devletten maaşlı Memleket Hekimleri değildi. Kaldığı; muhacirlerin iskân edildiği yerler Adana merkezine yaya 6 ile 18 saat arasında değişen mesafedeydi. Yani iskân oldukça dağınık yapılmıştı. Dolayısıyla muhacirler için görevlendirilecek hekimlerin kalacağı bir merkez de yoktu. Bu duruma bir çözüm olarak Adana'daki hekimlerden birisi aylık 1000 kuruş maaşla ve lüzumlu alet ve ilaçlarla zaman zaman muhacirleri ziyaret ettirilerek hastalara bakması kararlaştırılmıştı.

Yerli Aşiretlerin Olumsuz Tavırları

Yerleşik Türkler Nogaylar için ellerinden gelen yardımı esirgememişlerdir. Bu konuyu yardımlar bölümünde ele aldığımız için burada tekrar ele almayacağız. Ancak muhacir göçebe Türkmen Aşiretleriyle ciddi sorunlar yaşamıştır. Bunun nedeni muhacirlerin, boş ama göçebe Türkmen Aşiretlerinin otlakları üzerine yerleştirilmiş olmasıdır. Bu durumu kendi haklarına saldırı kabul eden aşiretler de muhacirlere rahatsızlık vermiş ve aralarında küçük çaplı çatışmalar çıkmıştır.

Bölgede bulunan göçer Tecirli ve Cerid Türkmen Aşiretlerinin Mayıs 1860 tarihinde Nogay muhacirlerini rahatsız etmeleri üzerine, bu aşiretlerin ıslahı ve saldırıların engellenmesi için sert tedbirler alınmak zorunda kalmıştır (BOA. A.MKT. UM, nr, 403/44). Ancak köklü tedbirler alınamamıştır. Nitekim Ekim 1860 tarihinde Adana Eyaleti'nde Sarıbahçe'ye yerleştirilen Nogay muhacirlerinin Kara Mirza kabilesi ile Avşar Aşireti'nden Hacılar oymağı eşkıyaları arasında çatışmalar olmuş, hükümet Hacılar Aşireti'nin iskânına karar vermiştir. Ancak Adana Mutasarrıflığının bunların sıkıştırılmadıkça iskân olunamayacağı yönündeki karşılığı üzerine, şimdilik askerî bir hareketin mümkün olamayacağı, her iki tarafın mahkeme edilmesi, askerî hareketin bilahare yapılacağı bildirilmiştir (BOA. A.MKT. UM, nr, 432/27).

Muhacirleri göçebe Avşar Aşiretleri'nin saldırılarından korumak, refah düzeyini arttırmak ve asayişini sağlamak üzere 12.05.1862 tarihinde Meclis-i Vala'ya bir takım tedbirleri içeren layiha sunulmuştur. Bu layihanın beşinci bendinde, muhacirleri rahatsız eden Avşar Aşiretlerine karşı alınacak önlemlerden bahsedilmektedir. Aslında daha önce yapılan çalışmalarla Avşarların büyük çoğunluğu yerleşik hayata geçirilerek disiplin altına alınmıştı. Ancak bir kısmı henüz yerleştirilememiş ve bunların yerleştirilmesini biraz zaman alacağından, bu süre zarfında bölgede 7–8 bölük süvari ve 1–2 tabur Şeşhaneci Nizamiye Askerlerinin bulundurulması istenmiştir. Fakat şimdilik o bölgede böylesine büyük bir askeri kuvvetin bulundurulmasının mümkün olamayacağı ve ellerindeki ile yetinmeleri gerektiği cevabını almışlardır (BOA. A.MKT. MVL, nr, 146/31). Bu durum Fırka-i İslâhiye'nin kurulup

bölgedeki bütün aşiretleri zorunlu iskâna tabi tutmasına kadar devam edecektir. Aslında bu sadece Adana’da ortaya çıkan bir durum değildir. Diğer vilayetlerde de aynı sorunlar yaşanmaktaydı. Nitekim Ankara’da yaylalara yerleştirilen muhacirlere, burada kışlamakta olan bazı aşiretler rahatsızlık vermiş, böyle olayların meydana gelebileceğinden dolayı Adana Mutasarrıflığı da uyarılmıştı (BOA. A.MKT. NZD, nr, 403/44).

Adana’nın İkliminden Kaynaklanan Olumsuzluklar

Muhacirler için diğer bir sıkıntı da Adana’nın iklimidir. Sıcak ve rutubet Adana’yı muhacirler için yaşanmaz hale getirmektedir. Muhacirlerin Adana’nın “*âb ü havasıyla*” uyum sağlayamamaları nedeniyle telef olduklarını dile getiren çok sayıda dilekçe göndermiş olmaları, iklim şartlarına uyumun, en önemli sorunlardan birisi olduğunu göstermektedir. Adana’nın iklimine alışamayan Peştun kabilesinden 74 hane 360 kişi dilekçe vermekle kalmamış, tekrar kendi vatanlarına dönmek için Trabzon’a gitmiştir (BOA. A.MKT. NZD, nr, 371/29). Burada kafilenin ikna edilerek daha önce yaşadıkları coğrafyaya uygun olan Erzurum havalisine iskân olunmalarına karar verilmiştir (BOA. A.MKT. MHM, nr, 232/26).

Ancak Osmanlı Hükümeti, iltica eden ve burada gördükleri hoşgörü ve yardımlar ile yeni kazandıkları vatandaşlıktan ve kardeşlerinden mazhar oldukları bunca yakınlığa rağmen geri dönmek bir tarafa akıllarından bile geçirmenin insafsızlık olacağını düşünmekteydi (Tasvir-i Efkar 23 Muharrem 1284: Sayı 486). Haddizatında bu durum dost ve düşmana karşı acizlik göstergesi de olacaktı (BOA. A.MKT. NZD, nr, 371/29). Bu gibi hadiselerin tekrar etmesinden endişe eden hükümet, 12.06.1862 tarihinde Adana Mutasarrıfı Ahmet Bey’den muhacirlerin hepsinin gerçekten hava ve suyuna uyum sağlayıp sağlanamadıklarının araştırılmasını istemiştir (BOA. A. MKT. MHM, nr, 223/3). Yine uyumsuzluğun birkaç kişiden mi yoksa hepsinden mi kaynaklandığının incelenmesini, eğer birkaç kişiden kaynaklanıyorsa bu kişilerin diğerlerini de etkileyerek büyük huzursuzluklar çıkarabileceği hatırlatılıyordu.

Ancak uyumsuzluk genel ise bunları orada daha fazla tutmanın anlamsız olacağı düşüncesiyle Ramazanoğlu yaylasına veya Maraş civarında havadar bir bölgeye ya da diğer bir yere iskânlarının yapılacağı ifade edilmiştir (BOA. A. MKT. MHM, nr, 223/3). Anadolu’da Tanin’in yazarlarından Ahmet Şerif (1999: 130), 1910 senesine ait verdiği bilgilerde “*Başlangıçta 25–30 bin Nogay’ın Muhacirin Kazası civarına yerleştirilmesine rağmen iklimle uyusamadıklarından bugün pek az kalmıştır*” diyerek iklim şartlarına uyumsuzluğun acı sonucunu ortaya koymuştur.

Karşılaşılan bunca olumsuzluklara rağmen muhacirler kısa sürede ziraata ve ticarete alışmış, tüketici durumdan üretici durumuna gelebilmişlerdir. İskân-

dan bir yıl sonra 05.08.1861 tarihinde Takvim-i Vekayi (27 M 1278 : Sayı 617)'de konu ile ilgili yayınlanan bir haberde; Adana'ya gönderilen muhacirlerin tamamının iskân edildiği, arazi, tohumluk ve öküz yardımlarının sağlandığı, muhacirlerin artık “*yerli hükmüne*” girdiği ifade edilmiştir. Haddizatında Nogaylar ziraatla yetinmeyerek 700–800 öküz arabası da imal edip kendi ihtiyaçları haricinde bölge ahalisinin de ihtiyaçlarını görmeye başlamışlardır. 1858/59 senesinden itibaren yerleştirilen muhacirlere tanınan on yıllık vergi muafiyeti 1868/69 senesinden dolmuş ve bölge aşarının emaneten toplatılmasına karar verilmiştir (BOA. İ.DH, nr, 587/40871; BOA. A. MKT. MHM, nr, 436/86). Yani vergi mükellefi olarak da Osmanlı ekonomisine katkı sağlar duruma gelmişlerdir.

Devlet muhacirlerle iskân sonrası da ilgilenmeye devam etmiştir. İskândan sadece bir yıl sonra Sadaret'ten Adana Mutasarrıflığı'na gönderilen bir yazıda muhacir talimatnamesi gereğince bunların bir an önce ziraat ve ticarete alıştırılması gerektiği, ancak buna dair merkeze bir bilginin gelmediği bildirilmiştir. Yine oraya çok büyük miktarda nüfusun gönderildiği, bunlar içerisinde açıkta kalanların olabileceği, bunların sorumluluklarının hükümete ait olduğu, bölge halkının muhacirlere yardım için teşvik edilmesinin çok önemli olduğu ısrarla vurgulanmıştır (BOA. A.MKT. UM, nr, 448/21). Zira muhaciretten on yıl sonra 1868 tarihinde bile göçmenlerin durumu ile ilgili olarak bilgi akışının devam ettiği görülmektedir. Adana'dan Halep Vilayeti'ne gönderilen bu bilgi notlarının birinde Nogayların çok kısa bir sürede ziraata alıştığı, böylece hem kendilerinin “*nimet-i medeniyetten lezzetyâb*” oldukları ve hem de aşar vergisi vererek devletin gelir temin ettiği belirtilmektedir (BOA. İ. DH, nr, 587/40871).

Nogayların iskânında ve uyumunda büyük gayreti görülen Nogay ileri gelenlerinden Hacı İsmail Efendi'ye yaptığı hizmetlerden ve diğer Nogay ileri gelenlerinin de teşviki amacıyla beşinci rütbeden bir Mecidiye Nişanı verilmesi uygun görülmüştür (BOA. İ.DH, nr, 587/40871; BOA. A. MKT. MHM, nr, 436/86). Aynı şekilde Adana Valisi Ahmet Paşa muhacirlerin iskânı ve uyumundaki gayretlerinden dolayı Padişah'ın takdirine mazhar olmuştur (Takvim-i Vekayi 27. M. 1278: Sayı 617).

Muhacirlerin Uyum Konusu

Kıpçak bozkırlarında devlet otoritesinden uzak başına buyruk bir hayat sürmeye alışmış Nogaylar, Osmanlı hukukî yapısına uyumda bir hayli sıkıntı çekmişlerdir. Bu uyum zorluğu, bir kısım Nogay muhacirinin tekrar kendi ülkelerine dönme isteğini kamçılıymışsa da bir müddet sonra uyum sağlanmıştır.

Osmanlı topraklarına göç eden Nogaylar arasında asıl uyum zorluğu çeken zümre; halk değil sayıları 25–30'u geçmeyen Nogay beyleridir (Alpargu

2007: 151-163). Zira Nogay halkı Rusya idaresindeyken beylerine karşı bir takım angarya ve vergi yükümlüydüler. İşte bu nedenle Nogay beyleri 21.09.1859 tarihinde yani Adana'ya gelir gelmez eski topraklarında Nogay halkının kendilerine karşı olan sorumluluklarını bir dilekçeyle İstanbul'a bildirmiş ve şimdiye kadar bu aïdatlarla yaşaya geldiklerini, tarımı, ticareti ve Osmanlı ülkesinde ne suretle idare olunacaklarını bilmediklerini, bu itibarla idareye muhtaç bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu dilekçede her beyin kendine göre bir cemaat olduğu, ölümü halinde cemaatin oğullar arasında paylaşıldığı belirtildikten sonra, halkın beylerine karşı “*kanun-ı kadim*” üzere görev ve sorumlulukları da şöyle sıralanmıştır (BOA. AMKT. UM, nr, 414/24);

- 1-** Göçebe bir yaşam süren Nogaylar yurt kurulacak yerde öncelikle beylerin yurtlarını kurmakla ve etrafının surlarını tanzim etmekle yükümlüydüler. Sonra kendi yurtlarını kurarlar,
- 2-** Bir Nogay beyi cemaatinin obasını ziyaret ederse, obadaki her hane birer inek vermekle yükümlüdür. Bu yıl boyunca üç defa tekrar edilse üç defa inek getirilmek zorundadır,
- 3-** Her Nogay kestiği hayvanın sağ üst tarafından alt kaburgalarına kadar olan kısmı beyine göndermek zorundadır. Eğer beye ait olan kısımdan et koparılsa bütün hayvan beyin hakkı olur,
- 4-** Mahsulünü kaldıran bir Nogay ürününden yedi küleğini beyine vermek zorundadır. Ayrıca her hane bir araba ot ve kışın bir araba odun getirmekle yükümlüdür,
- 5-** Nogay beylerine gelen misafirler Nogay halkı tarafından misafir edilir ve rahat ettirilmek zorundadır. Eğer bunu reddederlerse ceza olarak bir inek alınır,
- 6-** Nogay beyi bir yere gitmek istediğinde cemaatinden kimi isterse onu yanında götürebilirdi. Yine bey halktan istediğinin hayvanını alıp binebilirdi. Eğer hayvan sahibi rıza göstermezse büyük cezaya çarptırılırdı. Sonra geri vermek üzere kısağı olan kimseden bazen kısağı bazen de eşeğini alabilirler,
- 7-** Koyunu olandan yazın bir kuzu, güzün bir koç alınmaktaydı. İtaat etmeyenler şiddetle cezalandırılır, ayrıca ceza olarak bir öküzü alınır,
- 8-** Kavga eden taraflardan ceza olarak birer inek veya öküz alınırdı. Kavga edenlerden birine yardım eden kişiye de bu ceza kesilirdi. Yine kavga edip birbirine silah çekenlerden de ceza olarak birer öküz alınır,

Başlangıçta kendilerinin ancak kendi hanlarından emir alacaklarını beyan eden Nogay halkı (BOA. A. MKT. UM, nr, 449/77), bir müddet sonra Osmanlı kanunlarını öğrenip, bunların lehlerine olduğunun farkına vardıkdan

sonra beylerinden şikâyetçi olmaya başlamışlardır. Zira geldikleri dönemde Osmanlı topraklarında halkın angarya ve vergi yükümlülüğü sadece devlete karşıydı. Bu itibarla Nogay halkı geldiklerine memnun olurken, beyleri rahat-sız olmuşlardı.

Nogay mültecilerinden bir kısmı Meclis-i Ali-i Tanzimat'a müracaat ederek, beylerinin ziraat yapmaktan kaçınarak kendilerinden eski usul aidat almaya çalıştıklarını, oysa hicretten sonra diğer Osmanlı vatandaşlarının sahip oldukları haklara kendilerinin de sahip olduklarını, adalet ile bunların "zulümlerinden" kurtulmak isteklerini bildiren dilekçeler göndermişlerdir (BOA. A. MKT. MHM, nr, 188/51). Meclis-i Tanzimat da muhacirlerin Osmanlı vatandaşı olduktan sonra Nogay Beyleri'nin "hüküm-ü nüfuzunun" kalamayacağı ve bunların da diğer Osmanlı vatandaşları gibi olduğuna karar vererek beylerin baskısının engellenmesi için tedbir alınmasına hükmetmiştir (BOA. A.MKT. UM, nr, 414/24).

Ancak bir gerçek de vardı ki; Nogay beylerinin uyumlarının zaman alacağı ve bu süre içerisinde müsamahalı olunması gereği idi. Yazışmalardan devletin uyum zorluğunu dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Adana'ya yerleştirilen muhacirlerin davalarında ve ölen kişinin mirası konusunda nasıl bir yol izleneceğine dair Adana Naibi tarafından Şeyhülislam'a gönderilen 14.01.1862 tarihli bir soruya karşılık, Şeyhülislam, bunlara da diğer Osmanlı vatandaşlarının tabii olduğu kanunların uygulanacağı, çünkü bunların artık Osmanlı uyruğuna girdiğini ifade edildikten sonra, ancak bunların Osmanlı kanunlarını öğrenmesinin zaman alacağı, bunun dikkate alınması gerektiğini bildirmiştir (BOA. A.MKT. UM, nr, 531/57). Yani Osmanlı Devlet adamları yaşanacak uyum zorluklarının farkındaydı ve bunları da dikkate almışlardı.

Nogay beylerinin rahatsız olduğu konulardan birisi de din görevlileriyle ilgilidir. Kendi memleketlerinde din görevlilerinin yalnızca vefat edenlere ve camilere karıştığı ve hükümet edemedikleri, oysa Osmanlı'da bunların her işe karıştığı vurgulanmaktadır (BOA. AMKT. UM, nr, 414/24). Bu şikâyetin temelinde Osmanlı Devleti'nin yaptırılan cami ve mescitlere muhacirlerden kişileri tayin etmesi ve muhacirlerle ilgili muhatap olarak da beylerini değil, bu din görevlilerini dikkate alması yatmaktadır. Osmanlı ise bunu yaparken onların yeni yerlerini yadırgamamalarını amaçlanmıştı (BOA. A. MKT. MHM, nr, 238/11). Nogaylardaki din adamlarına karşı bu bakış açısı laik Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgede daha kolay kabullenilmesini sağladığını düşünüyoruz.

Yukarıda sıraladığımız bunca Nogay göçüne ve yaşanan olumsuzluklara rağmen bir Nogay kopuntusunun (diasporasının) oluşmamış olması dikkat çekicidir. Bunun birçok nedeni vardır. Bizce bunun nedenlerinden biri göçmenlerle mevcut halk arasında etnik farkın olmayışının ötesinde; iskân döneminde oldukça fazla olan göçer Türkmen aşiretlerinin yaşam tarzları ile Nogayların yaşam tarzlarının benzerliğidir. Bu durum mevcut Türk halkıyla göçmenlerin kaynaşmasını

bir kat daha hızlandırmıştır. Nitekim J.B. Tavarnier, Nogayların, Küçük Tatarları yerleşik olduklarından dolayı aşağıladıklarından bahsetmektedir (Tavernier 2006: 321). Bu aslında sadece Nogay Türklerine özgü bir düşünce değildi. “Cefa istersen ek-biç; sefa istersen kon-göç” diyen göçer Anadolu Türklüğü’nün de hayat felsefesini ortaya koymaktaydı. Aslında iklim şartlarının ve yerleşik hayata uyum sorunlarının aynısını hâlihazırda buraya henüz iskân edilmeye çalışılan göçebe yerli Türkmenler de yaşıyordu.

Bir diğer sebep de Osmanlı-İslam göç kültürüdür (Karpat 2003: 3). Bütün Müslümanların doğal ülkesi durumundaki Osmanlı Devleti, kendisine iltica eden Müslümanlara elinden gelen her türlü maddî ve manevî desteği sağlamaya çalışmıştır. Bu durum ise göçmenlerin yeni ülkelerine uyumunu hızlandırmış ve Osmanlı Devleti’nde kendisini yabancı hissettirmeyerek bir kopuntunun oluşmasını engellemiştir. Haddizatında devlet de bir takım muafiyetlerle onların uyumunu kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda 1856 tarihli bir iradeyle 25 yıl boyunca askerlikten, 10 yıl boyunca da vergilerden muaf tutulmuşlardır (BOA. İ. MM, nr, 266. Ek: 1). Ancak göçmenlerin sürekli artması şartların ağırlaşması bu muafiyetlerin sürekli değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Nogaylar 10 sene boyunca vergiden, aşardan ve askerlik hizmetlerinden muaf tutulmuşlardır (BOA. A. MKT. NZD, nr, 288/14). Şurası da bir gerçek ki; böyle bir kopuntunun oluşması gelecekte bir gün gelenlerin tekrar gitme olasılığını beraberinde getirecekti. Oysa bu Osmanlı Devleti’nin hiç istemediği bir durumdu.

Dönemin ekonomik, sosyal ve siyasî keşmekeşliğini de sebeplerden biri olarak görmek mümkündür. Savaşlar, ardı arkası kesilmeyen göçler, kıtlıklar, salgın hastalıklar hayatta kalma mücadelesi insanların göç üzerinde uzun uzadıya düşünmelerini engellemiş, ortalık durulduktan sonra da her şey olup-bitmiş ve uyum büyük ölçüde zaten sağlanmış ve artık yapacak fazla bir şey de kalmamıştı.

Nitekim göçlerden 23 yıl sonra Adana Vilayeti Salnamesinde merkez kasaba olan Yarsuvad’ın gerek tarımsal ve gerek sanayi açısından diğer kasabalardan çok daha ileri bir duruma geldiği belirtilmektedir (Adana Vilayeti Salnamesi 1309: 77). Bu da bize gelen muhacirlerin ziraata ve sanayiye ilgi ve istidatlarının yüksek olduğunu ve yeni vatanlarına kısa sürede alışıp, kendilerinden beklenen faydaları sağladığını göstermektedir.

Sonuç

Kırım Savaşı’nda ülkelerini Çarlık Rusya’sının işgalinden kurtarmak için Osmanlı’dan yana tavır koyan Nogaylar, savaştan sonra Rus Çarlığı’nın bir katliama girişmesinden korkarak, 1856 tarihinden itibaren Osmanlı topraklarına sığınmaya başlamışlardır. Temel hedefi bölge halkını olduğu yerde ko-

rumak olan Osmanlı Devleti, bunu başaramayınca yüz binlerce muhacirle baş başa kalmıştır. Devlet, çok kısa bir sürede İstanbul'a yığılan on binlerce muhacirin uygun yerlere iskânına karar vermiştir. Bu bağlamda, Adana Eyaleti'ne 1859–1861 yılları arasında Kırım'ın kuzeyinde Kıpçak bozkırları ile Kuzey Kafkaslarda Kuban ve Dağistan arazilerinde yaşamakta olan Nogayların Kelmit, Kamu, Kıpçak, Mankıt, Toktamış, Poşnad, Kasalay, Kara Mirza, Nevruzoğlu Timur Bey, Kasayoğlu Tankmend, Peştun, Kılınçminkad, Cemboyluk kabilelerinden olmak üzere toplam yirmi bini aşkın Nogay, gönderilmiş ve iskân edilmiştir. O dönemde toplam 14.764 hanelik nüfusun 4.070 hanesinin Nogay olduğu düşünüldüğünde, Adana'ya iskân edilen muhacir sayısının ne kadar ciddi bir rakam olduğu daha iyi anlaşılacaktır. İskân için Adana'nın tercih nedeni; insan yoğunluğu en az olan vilayetlerinden biri olmasıdır. Ayrıca işlenebilir verimli arazi miktarının çokluğu da sebeplerinden bir başkasıdır.

İskân, biri toplu, diğeri karışık olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. İlk gelen kabileler toplu olarak yerleştirilirken, sonra gelenler yaşanan maddi zorluklar dolayısıyla köylere birer-ikişer hane olmak üzere karışık yerleştirilmiştir. Köylere bir iki hane olarak yerleştirilen Nogayların büyük bir kısmı Fellah köylere yerleştirilmiş ve nüfusları bu köylüler içerisinde ve Fellah olarak zikredilmiştir. Toplu olarak yerleştirilen Nogaylar kültürel kimliklerini uzun süre koruyabilmişken, köylere karışık olarak yerleştirilenler koruyamamıştır.

Devlet, muhacirlere mesken, arazi, öküz ve tohumluk gibi bir takım yardımlarda bulunmuştur. Bu harcamalardan başka, gönderildikleri vilayetlerde yerel yönetimler ve halk tarafından da önemli miktarda yardım yapılmıştır. Türklerin yanı sıra Ermenilerin de bağışları dikkat çekmektedir. Hükümet ahalinin yardımını arttırmak için bir takım teşviklerde de bulunmuştur. Nogayların yaşadığı bir takım zorluklar geri dönme isteklerini artırmışlardır. Ancak sorunlar kısa sürede halledilmiş ve muhacirler tüketici durumdan üretici duruma gelmişlerdir.

Kıpçak bozkırlarında devlet otoritesinden uzak, başına buyruk bir hayat sürmeye alışmış olan Nogaylar, tıpkı göçebe Türkmenler gibi Osmanlı hukukî yapısına uyumda sıkıntı çekmişlerdir. Ancak en büyük sıkıntıyı Nogay beyleri yaşamıştır. Buna, eski memleketlerinde halk üzerindeki otoritelerini yeni ülkelerinde de devam ettirememeleri neden olmuştur. Nogay beylerinin rahatsız olduğu konulardan birisi de din görevlilerinin Osmanlıdaki ayrıcalığı idi. Zira Nogaylarda din görevlileri yalnızca cenaze işlerine ve camilere karışabilmekte, hükümet işlerine müdahil olamamaktaydı. Nogayların bu anlayışı laik Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgede daha kolay kabullenilmesini sağlamıştır.

Ülkeye göç eden göçmenlerin bir an önce üretici durumuna gelmeleri ve vergi mükellefi olmaları için her türlü tedbir alınmıştır. Kırım Savaşı sonrası

Kırım, Kafkas ve Hazar Türklüğünün uğradığı bu trajik sürgünler, Osmanlı'da Türk milliyetçiliğinin yeşermesine vesile olarak çok önemli bir başlangıcı da ortaya koymuştur. Bunca Nogay göçüne ve yaşanan olumsuzluklara rağmen bir Nogay kopuntusunun vukuu bulmaması dikkat çekicidir. Biz bunun nedeninin her iki toplum arasındaki soy birliğinin yanı sıra, yaşam felsefelerinin benzerliğinin de etkili olduğu kanaatindeyiz.

Açıklamalar

1. 1895 senesinde Adana Eyaleti'nde 37.550 kilometrekare ve 406.429 adet nüfus ile kilometrekareye ortalama 10,8 kişi düşmektedir (Ali Cevat 1313: 11). Aynı dönemde Ankara Eyaleti'nde kilometrekareye 10,6; Konya'da 11,87; Halep Eyaleti'nde 12,65; Bursa'da 19,11; Kastamonu'da 33,66 kişi düşmektedir. Türkiye ortalaması da 12,15 kişidir. Görüldüğü gibi bunca iskândan sonra bile nüfus yoğunluğu oldukça düşüktür.
2. Haddizatında Adana'ya gönderilen 07.03.1860 tarihli bir emirde; buraya gönderilen 1.217 hane ve 4.790 Nogay'ın istedikleri mahalde yerleştirilmelerinde itina gösterilmesi istenmektedir (BOA. A.MKT. UM, nr, 401/97).
3. 11.03.1860'ta Trabzon'a gelen ve daha önce Adana'ya yerleştirilen Nogayların akrabalarından olan Kelmid Kabilesinden Abdullah Efendi ve El-Hac Hakkı Efendiler İstanbul'a giderek 706 kişilik kabilesinin de Adana'ya iskânı isteğinde bulunmuşlar, bu istekleri uygun bulunarak Adana'ya gönderilmişlerdir (BOA. A.MKT. UM, nr, 399/71); Yine 07.06. 1860 tarihinde Kamu Kabilesinden 34 hane ve 301 kişi (BOA. A. MKT. NZD, nr, 314/65); 06.08.1860 tarihinde Kamu Kabilesinden 5 hane ve 19 kişi (BOA. A.MKT. NZD, nr, 320/66); 13.08. 1860 tarihinde Nevruzoğlu Kabilesi beylerinden Timur Bey ve Kasayoğlu Tankmend 7 hane ve 41 nüfusluk kafileleriyle (BOA. A.MKT. NZD, nr, 321/32); 05.08.1860 tarihinde Kamu Kabilesinden 10 hane 46 kişilik bir kafiye (BOA. A. MKT. NZD, nr, 314/65); 23.04.1861 tarihinde Canboyluk Kabilesinden Edirne'ye iskân edilen bir grup muhacir (isteyenlerin nakil masrafları kendilerince karşılanmak üzere Adana'ya iskânlarına izin verileceği bildirilmiştir (BOA. A. MKT. NZD, nr, 349/47), aynı gerekçeyle yani akrabalarının bulunduğu gerekçeleriyle Adana'ya iskân edilmek için istekte bulunmuşlar ve bu istekleri yerine getirilmiştir.
4. Maliye Hazinesinden Muhacirler için 1858/59 senesinde 900.000, 1859/60 senesinde 2.819.907, 1860/61'de 1.254.760, 1861/62'de 321.559, 1862/63'de 554.265, 1863/64 680.000, 1864/1865'te 1.000.385 ödenmiştir (BOA. MAD, nr, 9072, varak 10/b).

Kaynakça

- BOA A. MKT. NZD, nr, 335/61;BOA. A. MKT. UM, nr, 432/27; BOA A.MKT. UM, nr, 422/46;
- BOA. A.MKT. UM, nr, 531/57; BOA. A. MKT. MHM, nr, 188/51;BOA. A. MKT. MHM, nr, 191/13; BOA. A. MKT. MHM, nr, 223/3;BOA. A. MKT. MHM, nr,

- 238/11;BOA. A. MKT. MHM, nr, 242/38; BOA. A. MKT. MHM, nr, 436/86; BOA. A. MKT. MHM, nr, 760/16; BOA. A. MKT. MVL, nr, 101/25; BOA. A.MKT. MVL, nr, 146/76; BOA. A. MKT. NZD, nr, 288/14; BOA. A. MKT. NZD, nr, 298/105; BOA. A. MKT. NZD, nr, 307/54;BOA. A. MKT. NZD, nr, 314/65; BOA. A. MKT. NZD, nr, 317/97; BOA. A. MKT. NZD, nr, 328/79;BOA. A. MKT. NZD, nr, 335/61; BOA. A. MKT. NZD, nr, 349/47; BOA. A. MKT. UM nr, 518/58;BOA. A. MKT. UM, nr, 399/71;BOA. A. MKT. UM, nr, 401/97; BOA. A. MKT. UM, nr, 418/10;BOA. A. MKT. UM, nr, 422/46;BOA. A. MKT. UM, nr, 443–2; BOA. A. MKT. UM, nr, 449/77; BOA. A. MKT. UM, nr, 500/82;BOA. A. MKT. UM, nr, 517/88; BOA. A. MKT. UM, nr, 521/17; BOA. A. MKT. UM, nr, 580/58; BOA. A.MKT, NZD, nr, 345/52; BOA. A.MKT. MHM, nr, 223/1;BOA. A.MKT. MHM, nr, 232/26; BOA. A.MKT. MVL, nr, 146/31; BOA. A.MKT. NZD, nr, 293/93;BOA. A.MKT. NZD, nr, 298/105; BOA. A.MKT. NZD, nr, 308/26; BOA. A.MKT. NZD, nr, 319/65;BOA. A.MKT. NZD, nr, 320/57; BOA. A.MKT. NZD, nr, 320/66; BOA. A.MKT. NZD, nr, 321/32;BOA. A.MKT. NZD, nr, 324/29; BOA. A.MKT. NZD, nr, 325/69; BOA. A.MKT. NZD, nr, 328/79;BOA. A.MKT. NZD, nr, 371/29; BOA. A.MKT. NZD, nr, 403/44; BOA. A.MKT. UM, nr, 399/71;BOA. A.MKT. UM, nr, 401/97; BOA. A.MKT. UM, nr, 414/24;
- BOA. A.MKT. UM, nr, 448/21; BOA. A.MKT. UM, nr, 449/77;BOA. DH. KKT, nr, 1427/30; BOA. DH. MKT, nr, 1366/30; BOA. DH. MKT, nr, 1386/13;BOA. DH. MKT, nr, 144/5; BOA. DH. MKT, nr, 478/32098; BOA. İ. DH, nr, 467/31228; BOA. İ. DH, nr, 467/31256; BOA. İ. DH, nr, 587/40871; BOA. İ. MM, nr, 266. Ek: 1;BOA. İ.DH, nr, 446/29488; BOA. İ.DH. nr, 1311/1311.N.15;BOA. MAD, nr, 9072, varak 10/b;
- Hicrî 1273 Tarihli *Osmanlı Devleti Salnamesi*.
Hicrî 1278 Tarihli *Osmanlı Devleti Salnamesi*.
Hicrî 1298 Tarihli *Osmanlı Devleti Salnamesi*.
Hicrî 1309 Tarihli *Adana Vilayeti Salnamesi*.
Takvim-i Vakayı, fi 27. M 1278, Defa: 617.
Tasvir-i Efkar, 23 Muharrem 1284, Numro: 486.
Tercüman-ı Ahval Gazetesi; 18. Recep 1278: Defa 33.
Tercüman-ı Ahval, 22 Cemazi'el-Evvel 1278: Sayı 122,.

Tetkik Eserler

- AHMET Cevdet Paşa (1307), *Kırım ve Kafkasya Tarihi*, Konstantiniye: Kitabhane-i Ebu Ziya.
_____ (1991), *Tezâkir*, Tezkire 36, Ankara: TTK Yay.
ALİ Cevad (1313), *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafyası Lügatı*, Kısım-ı Evvel Luğat-ı Coğrafya: Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.

- AHMET Şerif (1999), *Anadolu'da Tanin*, haz: M. Ç. Börekçi, C. I, Ankara: TTK Yay.
- ALPARGU, Mehmet (1996), "XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları", *Emel Der.*, 215: 28-43.
- _____ (2007), *Nogaylar*, İstanbul: Değişim Yay.
- Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkileri (XVI. –XX. Yüzyıllar)* (2004), Ankara: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.
- BİCE, Hayati (1991), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: TDV Yay.
- EREN, Ahmet Cevat (1966), *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul: Nurgök Matbaası.
- FİRUZUĞLU, Safarov Rafik. (1999), "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler", *Osmanlı*, C. 4: 687-697.
- GOÇ, V. P. (1334), *Beynel Milel Usul-ı Temsil İskân-ı Muhacirin*, terc: Habil Adem, İstanbul: Kitabhane-i Sudî.
- GÖKÇE, Cemal (1979), *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.
- GÖZAYDIN, Ethem Feyzi (1948), *Kırım: Kırım Türklerinin Yerleşmeleri ve Göçmeleri*, İstanbul: Vakıf Mat.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin (1999), "Nogay Türkleri", *Türkler*, C. 20: 557-564.
- HABİÇOĞLU, Bedri (1993), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul: Nart Yay.
- İPEK, Nedim (1999), "93 Muhacereti", *Osmanlı*, C. IV, 661-667.
- KALKAN, Mustafa (2006), *Kırgızlar ve Kazaklar*, İstanbul: Selenge Yay.
- KARAL, Enver Ziya (1943), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: İstatistik Genel Müdürlüğü Yay.
- KARPAT, Kemal (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. B. Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (1995), C. 2, Ankara: MEB Yay.
- SAYDAM, Abdullah (1999), "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", *Osmanlı* C. 4: 677-685.
- TAVERNİER, Jean Babtiste (2006), *Tavernier Seyahatnamesi Stefanos Yerasimos Anısına*, çev. T. Tunçdoğan, İstanbul: Kitapyayinevi.
- TOGAN, Zeki Velidi (1947), *Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat (1987), *Mesâil-i Mühime-i Siyasiye*, C. III, Ankara: TTK Yay.

Nogay Settlement in the City of Adana Following the Crimean War (1859-1861)

Assist.Prof.Dr. Hilmi BAYRAKTAR*

Abstract: The Crimean War served as the beginning of a series of tragedies for Nogay Turks. The Nogays, who were on the side of the Ottomans during the war, were forced by the Russian Czar to leave their lands once the war was over. They therefore sought refuge in Ottoman land and were sent to live in the Ottoman states around the Balkans, Anatolia, and Syria. One of the cities chosen for Nogay settlement was Adana because it was less populated and was a fertile region for agriculture. Between the years 1859-1861, 20511 Nogays settled in Adana. While some of these were made to settle altogether along River Ceyhan, others were scattered and made to join a variety of small villages around Adana. Those who settled altogether managed to retain their identities, whereas those who were scattered adopted the way of life of the villages they joined. Just like the nomadic Turkmens, the Nogays, who had been used to leading lives on the Kipchak plains free from state authority, initially experienced difficulties adapting to life under Ottoman law. In a short time, however, they started making the contributions expected of them by the Ottoman State.

Key Words: Ottoman Population, Nogay, Adana, emigration, settlement

* Selçuk University, Faculty of Education, Program in History / KONYA
hbayraktar27@hotmail.com

Переселение и устройство ногайцев в области Адана после Крымской войны (1859 – 1861)

Доцент Доктор Хилми БАЙРАКТАР*

Резюме: Крымская война явилась началом серии трагедий для ногайских тюрок. Ногайцы, принявшие во время войны позицию Османской Империи, по окончании войны были выселены со своих мест русским царем. Ногайцы, вынужденные просить убежища у Османской Империи, были переселены для обустройства в области, расположенные в Румелии, Анатолии и Сирии. Одной из областей, избранных для устройства, является Адана. Причиной такого выбора явилась более низкая плотность населения по сравнению с другими областями Османской империи, а также наличие там плодородных земель. В этой связи в период 1859 – 1861 гг. в область Адана переселилось 20.511 ногайцев. Часть из них была поселена массово вдоль реки Джейхан, другая часть размещена в селах по 1-2 семьи на село. Те переселенцы, которые были поселены массово, сумели сохранить свою самобытность, а размещенные в хаотичном порядке ассимилировались с народами, живущими в селах, в которые были размещены. Ногайцы, привыкшие жить в кыпчакских степях независимо, своевольно, вдали от государственной власти, так же как и кочевники туркмены испытали трудности при приспособливании к османской правовой структуре. Однако спустя короткое время достигли положения, когда смогли приносить пользу, которую ждала от них Османская империя.

Ключевые Слова: Османское население, Ногайцы, Адана, переселение и устройство

* Сельджукский Университет, Факультет педагогики, Кафедра истории / КОНЬЯ
hbayraktar27@hotmail.com